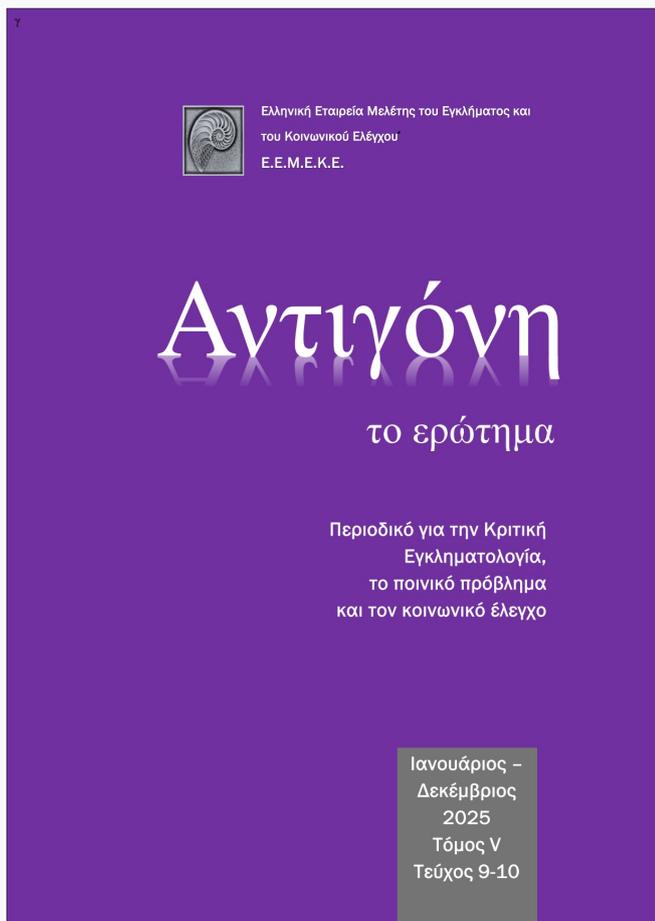

Αντιγόνη: το ερώτημα

Τόμ. 5, Αρ. 9-10 (2025)

Αντιγόνη: το ερώτημα, Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2025

«Τα «χαμένα κορμιά» : η δυστοπία της ευγονικής ουτοπίας!

Γιώργος Κοκκινός, Καθηγητής Ιστορίας και διδακτικής της Ιστορίας, ΠΤΔΕ Παν. Αιγαίου,, Ουρανία Γεωργοπούλου, Διευθύντρια Ερευνών, Εργαστήριο Μοριακής Ιολογίας, Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

doi: [10.12681/antig.44198](https://doi.org/10.12681/antig.44198)

Copyright © 2026, Αντιγόνη: το ερώτημα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

«Τα «χαμένα κορμιά»¹: η δυστοπία της ευγονικής ουτοπίας!

Γιώργος Κόκκινος,
Καθηγητής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας,
ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ουρανία Γεωργοπούλου,
Διευθύντρια Ερευνών, Εργαστήριο Μοριακής Ιολογίας, Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

"The "vile bodies"²: the dystopia of eugenic utopia!

George Kokkinos,
Professor of History and History Didactics,
Dept. of Primary Education, Aegean University

Urania Georgopoulou,
Research Director, Microbiology Department,
Laboratory of Molecular Virology, Hellenic Pasteur Institute

Περίληψη

Στην ιστορία των ιδεών για την ευγονική και των πρακτικών εφαρμογών της, ο δέκατος ένατος αιώνας κατέχει κεντρική θέση. Στο άρθρο περιγράφεται η συνάφεια των δύο μορφών της ευγονικής, της θετικής και της αρνητικής, καθώς και η μετακύλιση της πρώτης προς τη δεύτερη, γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν υπήρχε μεταξύ τους μια συμπαγής διαχωριστική γραμμή. Ο λόγος περί ευγονικής δημιουργεί θεσμούς και διαμορφώνει πρακτικές, η γνώση δημιουργεί εξουσία και η εξουσία γνώση. Στη διάρκεια του 20ού αιώνα, στο στόχαστρο του ευγονικού λόγου τίθεται κάθε ομάδα ή άτομο που θεωρείται αποκλίνον ή νοσηρό για τη φυλετική και εθνική καθαρότητα ή επικίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Η θετικιστική εγκληματολογική σκέψη διαμορφώθηκε ιστορικά υπό την καθοριστική επίδραση των βιολογικών και ευγονικών θεωριών, οι οποίες επιχείρησαν να ερμηνεύσουν την παρέκκλιση και την εγκληματογένεση μέσω φυσικών και κληρονομικών χαρακτηριστικών του υποκειμένου. Η κυριαρχία της αρνητικής ευγονικής ανακόπτεται στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα, η θετική ευγονική επιβιώνει έως τις μέρες μας έχοντας υποστεί υβριδικές υπό συγκαλυμμένη μορφή που τείνουν να αποκτήσουν ιδιαίτερη δυναμική στις σύγχρονες μετανεωτερικές κοινωνίες, δημιουργώντας νέες μορφές χειραγώγησης και αναλαμβάνοντας ρόλο μηχανισμού βιοπολιτικού ελέγχου του πληθυσμού με δυστοπικά χαρακτηριστήρα.

¹ Στον τίτλο η φράση «Χαμένα κορμιά» προέρχεται από το βιβλίο του Gregoire Chamayou, *Les corps vils. Expérimenter sur les êtres humains aux XVIIIe et XIXe siècles*, La Decouverte, Paris 2008, 15-55.

² In the title the phrase "Lost bodies" is taken from Gregoire Chamayou, *Les corps vils. Expérimenter sur les êtres humains aux XVIIIe et XIXe siècles*, La Decouverte, Paris 2008, 15-55.

Abstract

The nineteenth century occupies a central place in the history of eugenic ideas and the practical application of eugenic ideas and policies. The article describes the relevance of the two forms of eugenics, positive and negative, as well as the shift from the former to the latter, which proves that there was no clear dividing line between them. Eugenic discourse creates institutions and shapes policies; knowledge creates power, and power creates knowledge. During the 20th century, eugenic discourse targeted any group or individual considered deviant or unhealthy for racial and ethnic purity or dangerous to public health. Positivist criminological thinking was historically shaped by the decisive influence of biological and eugenic theories, which attempted to explain deviance and criminality through the natural and hereditary characteristics of the subject. The dominance of negative eugenics came to an end at the end of the Second World War. In contrast, positive eugenics survives to this day in a hybrid, covert form that tends to gain particular momentum in contemporary postmodern societies, creating new forms of manipulation and taking on the role of a dystopian mechanism of biopolitical control of the population.

Λέξεις κλειδιά: αρνητική ευγονική, θετική ευγονική, βιοπολιτική, γενετικοποίηση, εγκληματολογία, μετανθρωπισμός

Αντί προλόγου

«πίσω από τον εκκωφαντικό κρότο της Ιστορίας υπάρχει η σιωπή των εσχάτων και των λησμονημένων, αυτών που δεν τους δόθηκε ποτέ ο λόγος [...]» (Μάγκρις, 2020, σ.100).

«Σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, μερικοί άνθρωποι έλεγχαν το μέλλον άλλων ανθρώπων. Τώρα, αρχίζουμε να διακρίνουμε τον πιο απόλυτο τρόπο άσκησης της εξουσίας. Την ικανότητα να ελέγχει κανείς, στο πιο θεμελιακό επίπεδο, τις μελλοντικές ζωές των αγέννητων γενεών, κατασκευάζοντας εκ των προτέρων τις διαδικασίες της βιολογικής τους ζωής, κάνοντάς τες εν μέρει ομήρους των δικών τους, αρχιτεκτονικά σχεδιασμένων, γενετικών σχεδιαγραμμάτων» (Rifkin, 1998, 339).

Στη δύση του εικοστού αιώνα, η βιοτεχνολογία και η γενετική κλωνοποίηση, το «Ιερό Γκράαλ» της βιολογικής επιστήμης, αποτυπώθηκαν μάλλον «κριτικά» -σχεδόν φοβικά- στον κινηματογράφο ακριβώς επειδή οδηγούσαν σε «αποστειρωμένους» κόσμους σαν αυτόν της ταινίας «Gattaca» (1997), που σκηνοθέτησε ο Άντριου Νίκολ (Andrew Niccol). Ο σεναριογράφος-σκηνοθέτης κατασκευάζει ένα απόλυτα δυστοπικό μέλλον, το οποίο απορρέει από την ουτοπική αναζήτηση της εξάλειψης των «ατελειών» δημιουργώντας μία γενετικά τέλεια ανθρωπότητα. Στην κοινωνία της «Gattaca», η κυρίαρχη κοινωνική τάξη αποτελείται από γενετικά ενισχυμένα ανώτερα ανθρώπινα όντα, τα λεγόμενα «Άξια», ενώ η κατώτερη τάξη αποτελείται από τα γενετικά μη «εμπλουτισμένα», αυτά που είναι φυσικά σχεδιασμένα, άρα τα «Αν-άξια» τα οποία και πρέπει να επιτηρούνται ως νοσηρά, εκφυλισμένα και δυνητικά επικίνδυνα. Στη σημερινή συγκυρία, στην οποία η γενετική χειραγώγηση του γονιδιώματος δίνει τη δυνατότητα να μειωθεί δραστικά η όποια πιθανότητα αρρώστιας ή αναπηρίας, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η κοινωνικο-πολιτική διάσταση της επιβολής του «να είναι κανείς

τέλειος ή και αθάνατος ακόμα» (υπερανθρωπισμός / μετα-ανθρωπισμός). Ποιος έχει την αρμοδιότητα να ορίζει τι είναι επιθυμητό γονίδιο; Ποιος έχει την εξουσία να αποφασίσει και, εν τέλει, να πραγματοποιήσει μια τέτοια επιλογή; Ποιος έχει την οικονομική δυνατότητα να απολαύσει τις ευγονικές «παροχές»;

Πρόσφατα, είδε το φως της δημοσιότητας η μαρτυρία της Naja Lyberth, Γροιλανδής ψυχολόγου και ακτιβίστριας, η οποία κατήγγειλε ότι της είχαν τοποθετήσει σπιράλ κατά τη διάρκεια ιατρικής εξέτασης στο σχολείο, όταν ήταν νεαρή έφηβη, στο πλαίσιο πρακτικών πρόληψης της εγκυμοσύνης που εφαρμόστηκαν στη Γροιλανδία μεταξύ 1960 και 1991, χωρίς τη συγκατάθεσή της (Murray, A., 30.9.22). Μάλιστα κατηγόρησε το κράτος (Δανία) για συντονισμένη στείρωση: «Ο εξοπλισμός που χρησιμοποιούσαν οι γιατροί ήταν τόσο μεγάλος για το παιδικό μου σώμα - ήταν σαν να είχα μαχαίρια μέσα μου [...] Μια γυναίκα έμαθε μόλις πέρυσι ότι της είχε τοποθετηθεί σπιράλ [...] Οι δικηγόροι μας είναι πολύ σίγουροι ότι παραβιάστηκαν τα ανθρώπινα δικαιώματά μας και ο νόμος». Η υπόθεση αυτή «είχε σοβαρές συνέπειες για τις γυναίκες της Γροιλανδίας, οι οποίες υπέστησαν τόσο σωματική όσο και ψυχολογική βλάβη», δήλωσε η υπουργός Υγείας Sophie Lohde σε μια πρόσφατη ανακοίνωσή της τον Δεκέμβριο 2025. «Δυστυχώς, δεν μπορούμε να απαλλάξουμε τις γυναίκες από τον πόνο τους, αλλά η αποζημίωση συμβάλλει στην αναγνώριση και τη συγγνώμη για τις εμπειρίες που έχουν βιώσει», πρόσθεσε. Οι γυναίκες που δικαιούνται μπορούν να ζητήσουν αποζημίωση με καταληκτικό όριο τον Ιούνιο του 2028 (PBS Associated Press, 10.12.2025).

Το 2023, η Helen Thiesen, ένα από τα 22 παιδιά Inouit που το 1959 αποσπάστηκαν σχεδόν βίαια από τις οικογένειές τους και δόθηκαν σε ανάδοχες οικογένειες ώστε να ανατραφούν «σωστά», «σαν Δανοί πολίτες», στο πλαίσιο ενός κοινωνικού πειράματος της κυβέρνησης της Δανίας, αναφέρει: «Τόσο εγώ, όσο και τα υπόλοιπα παιδιά νιώθουμε πως κάτι πήγε στραβά. Η πορεία μας το αποδεικνύει, άλλωστε: κάποια από τα παιδιά κατέληξαν να είναι άστεγα, άλλα κατέληξαν αλκοολικοί, και τα περισσότερα πέθαναν σε μικρή ηλικία. [...] Εξακολουθώ να νιώθω πικραμένη κι απογοητευμένη. Δεν καταλαβαίνω πως γίνεται μια κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει μικρά παιδιά ως πειραματόζωα. Είναι απλώς ανεξήγητο και θα παραμείνει έτσι για μένα μέχρι να πεθάνω» (Thiesen, 2023, p. 13).³ Μπορεί η καταναγκαστική στείρωση με την ευθύνη του κράτους, δημοκρατικού ή ολοκληρωτικού, να έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί(;) ως πρακτική προερχόμενη από την εργαλειοθήκη της αρνητικής ευγονικής, όμως η δημόσια διαμάχη για την «αντιμετώπιση της γονιμότητας», σε συνδυασμό, αφενός, με την περιφρούρηση της κοινωνικής ευημερίας της Δύσης και, αφετέρου, με την εντεινόμενη δυσφορία σε βάρος των προσφύγων, των μεταναστών αλλά και των ιστορικά εσωτερικών «άλλων», όπως οι τοξικομανείς, οι αλκοολικοί, οι ανάπηροι, όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και στην

³ Η πολιτική ελέγχου των γεννήσεων που εφαρμόστηκε στη Γροιλανδία/Δανία θίγεται στους διαδικτυακούς ιστότοπους: <https://www.youtube.com/watch?v=1JUwhSH1GZM> και <https://www.youtube.com/watch?v=m1E5Yw6dctA>, Ηλεκτρονική πρόσβαση: Δεκέμβριος 2022.

Αμερική,⁴ υποδηλώνουν ότι παραμένουμε εξακολουθητικά ευάλωτοι στις ιδέες της ευγονικής.

Η ασθένεια έχει χρησιμοποιηθεί συχνά στον κυρίαρχο λόγο ως ένδειξη κοινωνικής παθογένειας και, επομένως, οι «εκφυλισμένοι» ανήκουν στον χώρο του ανοίκειου, του επικίνδυνου και του απόβλητου, αφού η ζωή τους αντιμετωπίζεται ως «νοσηρή», «ύποπτη» και «απορριπτέα», δηλαδή ως «ανάξια» να βιωθεί (Κόκκινος 2021, 196-200, 213, 234, 297, 340). Η ιατρική επιστήμη έχει παγιώσει μια καθολικευτική αναπαράσταση του «φυσιολογικού» σώματος, ένα κανόνα, από τον οποίο τα «άρρωστα» σώματα αποκλίνουν, άρα εξαιρούνται. Στις μέρες μας η αιτιοκρατία της Βιολογίας και η Φαρμακολογία προάγουν συγκαλυμμένες ευγονικές πρακτικές διαχωρισμού του πληθυσμού, αλλά και βιοπολιτικού ελέγχου της «προβληματικής» συμπεριφοράς ατόμων και ομάδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα φάρμακα που χορηγούνται σε παιδιά, εφήβους και φοιτητές που πάσχουν από το σύνδρομο της δήθεν γενετικά προσδιορισμένης (λόγω γονιδιακών ιδιαιτεροτήτων και, επομένως, αθεράπευτης) διαταραχής ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητας (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Κοινοβουλευτική Ερώτηση - E-3842/2010), Η Margaret Lock, Καναδή ιατρική ανθρωπολόγος, επισημαίνει σχετικά ότι οι «ιατρικές γνώσεις και πρακτικές σε όλες τις κοινωνίες συνδέονται αναπόφευκτα με ηθικές κρίσεις και με απόψεις για το τι είναι “φυσιολογικό”, “κανονικό” και, στον αντίποδα, “μη φυσιολογικό”, “μη κανονικό”» (Lock and Sceper-Hughes, 1990, 47-72).

2. Διαχρονικές διαστάσεις των ιδεών της ευγονικής

Στην ιστορία των ευγονικών ιδεών και πρακτικών, ο δέκατος ένατος αιώνας κατέχει κεντρική θέση, ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες του. Η «επιβίωση των πιο ικανών» και «ο αγώνας για την ύπαρξη» δημιούργησαν δύο κυρίαρχες τάσεις-στοχεύσεις στην ευγονική: η πρώτη αφορούσε τη διεθνή σκηνή και τις διακρατικές σχέσεις μέσω της υποστασιοποίησης της έννοιας της φυλής και της ιεραρχικής ταξινόμησης και οριοθέτησης των ανθρώπινων πληθυσμών λειτουργώντας ως νομιμοποιητικός μανδύας των ρατσιστικών και ιμπεριαλιστικών αξιώσεων ισχύος (οριενταλισμός, αποικιοκρατία, εθνοκάθαρση, γενοκτονία): η δεύτερη αφορούσε το επίπεδο του έθνους-κράτους (Κόκκινος 2021, 179-228). Στην περίπτωση αυτή ως κύριες βιοπολιτικές τεχνολογίες για τη μετατροπή του θεωρητικού λόγου περί ευγονικής σε πρακτικές εφαρμογές στην κλίμακα ολόκληρων πληθυσμών ή στοχοποιημένων ομάδων και ατόμων λειτούργησαν τα ακόλουθα γεγονότα: 1) η αναγόρευση των γιατρών σε κοινωνικούς θεραπευτές και εθνικούς αναμορφωτές (ιατρικοποίηση του πολιτικού, κοινωνικού και πολιτισμικού πεδίου), 2) η επιτήρηση και ο έλεγχος της σεξουαλικότητας, 3) ο εγκλεισμός και η ασυλοποίηση της «απόκλισης», 4) η εκκαθάριση και η ενδυνάμωση του βιολογικού κεφαλαίου του έθνους, 5) η ιδεολογική χρήση δημογραφικών στατιστικών και ο έλεγχος

---

⁴ Τα θέματα αυτά συζητούνται στο βιβλίο John Glad, *Future Human Evolution - Eugenics in the Twenty First Century*, ειδικά στο κεφάλαιο “Society and Genes”, Hermitage Publishers, Schuylkill Haven, 2008, pp. 41-48.

των γεννήσεων με σκοπό τον δραστικό περιορισμό του πληθυσμού των «επικίνδυνων» και «μολυσμένων» κατώτερων τάξεων προς όφελος της διαίωσης και βελτίωσης του βιολογικού κεφαλαίου του ανώτερων, 6) η πρόκληση ηθικών πανικών για τη δημόσια υγεία σε αναφορά με την κινδυνολογία για τις «βιολογικοποιημένες» από τους ευγονιστές κοινωνικές παθογένειες (πορνεία, αλκοολισμός, ναρκωτικά κ.ά.) και ασφαλώς 7) η θέσπιση ειδικής νομοθεσίας. Αυτή κλιμακωνόταν από την προστασία της μητρότητας και των παιδιών αλλά και την επιστημονική διερεύνηση και κατηγοριοποίηση των σωματικών και μορφοψυχολογικών χαρακτηριστικών του μαθητικού πληθυσμού στη βάση συγκεκριμένων προτύπων, όπως το τεστ ευφύας (θετική ευγονική), έως τα κωλύματα γάμου, την στειρώση και την καταναγκαστική ευθανασία στοχοποιημένων ομάδων και ατόμων (αρνητική ευγονική) (Κόκκινος, 2018, σ.11-69).

Η διάκριση ανάμεσα στη θετική και την αρνητική ευγονική απαντάται για πρώτη φορά στα επιστημονικά κείμενα του Galton το 1864, ο οποίος, ωστόσο, δεν ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τέτοιες απόψεις. Ήταν όμως αυτός ο οποίος τις ανήγαγε σε «επιστήμη», στηριζόμενος στη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης. Με φωτογραφίες προσπάθησε να δημιουργήσει τύπους εγκληματιών και ασθενειών (Galton, 1879, p. 162-169). Ανέπτυξε την έννοια της ευγονικής διατυπώνοντας την άποψη ότι το ανθρώπινο είδος θα μπορούσε να βελτιωθεί μέσω της επιλεκτικής αναπαραγωγής με την προϋπόθεση να αποκτούν παιδιά μόνο οι «φυσιολογικοί», οι «κανονικοί» άνθρωποι. Όπως είχε διατυπώσει ο ίδιος, ό όρος ευγονική περιγράφει «τη βελτίωση της ανθρώπινης φυλής δια της καλύτερης εκτροφής» (Ηρακλείδης 2025, σ. 107). Στενός συνεργάτης του Galton υπήρξε ο Pearson (1857-1936) που, παρά τις σοσιαλίζουσες ιδεολογικές πεποιθήσεις του, ήταν θιασώτης του κοινωνικού δαρβινισμού και του επιστημονικού ρατσισμού και ο οποίος εκθείαζε τη γερμανική Άρια φυλή (Mosse 1964, p. 99) Η ανάπτυξη της ευγονικής παρακολούθησε τα επιτεύγματα στον χώρο της ιατρικής, της βιολογίας και της βιοτεχνολογίας, τα οποία διαμόρφωσαν τους άξονες του νεωτερικού κόσμου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: Francis Galton, Gregor Mendel, August Weismann και Wilhelm Johannsen στάθηκαν οι πυλώνες της σταδιακής συγκρότησης του αντι-λαμαρκιανού παραδείγματος της λεγόμενης «σκληρής κληρονομικότητας» (hard heredity), το οποίο παρέμεινε κυρίαρχο έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Γενικότερα, η σχέση μεταξύ ιατρικής, βιολογίας και ευγονικής διαρθρώθηκε πάνω σε αντιλήψεις για τη βελτίωση του «δυτικού» ανθρώπου, νομιμοποιώντας τα σχέδια εθνικής αναγέννησης (υπό την έννοια της υπέρβασης του «εκφυλισμού» και των κοινωνικών παθογενειών) που έπρεπε να εφαρμοστούν (Κόκκινος 2024, σ.327-375). Οι αντιλήψεις αυτές εδραιώθηκαν με τον ιατροποιημένο ευγονικό λόγο και έφθασαν στο απόγειό τους σε όλο το δυτικό κόσμο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου νομιμοποιώντας συγκεκριμένες βιοπολιτικές επιδιώξεις υπό την αιγίδα του κράτους (βιοεξουσία) (Κόκκινος 2021, σ.188-225).

Σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ο Δυτικός κόσμος αντιμετώπισε τον πόνο των «Άλλων» μοιρολατρικά, ως «πτυχή μιας αδήριτης νομοτέλειας που διέπει την ιστορική πρόοδο». Η προσοχή επικεντρωνόταν στις αόρατες δυνάμεις που «κρύβονταν πίσω από τα φαινόμενα» «ελέγχοντας τη συμπεριφορά των σωμάτων» και των ψυχών, είτε αυτά

ήταν μικρόβια είτε κοινωνικές παθογένειες. Στον αντίποδα της αστικής ορθότητας, οι Marx, Nietzsche και Freud «τρομοκράτησαν» την αστική κοινωνία ριζοσπαστικοποιώντας τον τρόπο αντίληψης της πολιτικής, της ηθικής και της σεξουαλικότητας αντίστοιχα. Αμφισβητώντας τις δεσπόμενες βεβαιότητες της εποχής, αποκάλυψαν απωθημένες όψεις της κοινωνικής ζωής (Moscoso 2012, p. 82, Κόκκινος 2021, σ. 49). Την ίδια περίοδο, πρωτοπόροι των ιατρικο-βιολογικών επιστημών, όπως ο Pasteur και ο Virchow, ο Yersin, ο Hansen, ο Neisser και ο Koch, έκαναν περισσότερο υποφερτούς τους εφιάλτες της ανθρωπότητας εξαιτίας των λοιμωδών ασθενειών και των επιδημιών (Κόκκινος 2021, σ. 49). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι πολλές φορές τα ερευνητικά πειράματα πραγματοποιούνταν σε «νοσηρά» άτομα ή ομάδες χωρίς τη συγκατάθεσή τους (Γεωργοπούλου 2018, σ. 101-131 και Γεωργοπούλου 2024, σ. 161-184).

Επιδημίες, πανδημίες, αλλά και σε μεγάλο βαθμό η κινδυνολογία για τον προϊόντα εκφυλισμό, συνέτειναν στην ιατρικοποίηση του κοινωνικού και του πολιτικού πεδίου βαθμιαία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όπως και αντίστροφα στην πολιτικοποίηση και εργαλειοποίηση της ιατρικής επιστήμης (Κόκκινος 2021, σ.51-53). Δημιουργήθηκαν έτσι δύο αντίπαλες θεωρήσεις αναφορικά με την υγεία ως ατομικό και συλλογικό αγαθό. Η πρώτη είναι μια συντηρητική θεώρηση, που έγινε στην πορεία αντιδραστική ή και ολοκληρωτική, αμφισβητώντας τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Καταλήγει στη βιολογικοποίηση της διαφοράς, στη συστηματική παρακολούθηση του πληθυσμού, ειδικότερα όμως των επιλεγμένων ομάδων-στόχων, στη σύσταση κωλυμάτων γάμου, στις στειρώσεις, στην καταναγκαστική ευθανασία, στον στρατοπεδικό εγκλεισμό ή στην ασυλοποίηση, στην εξόντωση των «άχρηστων ζώων», ιστορική έκφραση της οποίας είναι η βιοπολιτική δυστοπία του Ολοκαυτώματος/Shoah που αποτελεί την επιτομή της αρνητικής ευγονικής (Κόκκινος, 2021, σ. 51). Η δεύτερη θεώρηση είναι προοδευτική ή και ουτοπική (Κόκκινος, 2021, σ. 52). Επιδιώκει να εγγυηθεί την υγεία τόσο ως ατομικό δικαίωμα όσο και ως συλλογικό αγαθό και επικαλείται ένα πολιτικό πρόγραμμα, με δυνατότητα συμπερίληψης όλου του πληθυσμού του έθνους-κράτους στις υγειονομικές υπηρεσίες, χωρίς διακρίσεις.⁵ Όπως σημειώνει η Laura Otis, η βιολογική και η πολιτική σκέψη ήταν αλληλένδετες στα τέλη του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα (Otis, 1994, p. 1–30).

⁵ Βλ. τη συνέντευξη που παραχώρησε ο Αντώνης Λιάκος στη δημοσιογράφο Κάκη Μπαλή εν μέσω της επιδημίας του κορονοϊού με τον τίτλο «Οι επιδημίες από την αρχαιότητα έως σήμερα», *Η Αυγή*, Κυριακή 22 Μαρτίου 2020, 14-15. Είναι ενδιαφέρονσα η διαπραγμάτευση συναφών ζητημάτων στον συλλογικό τόμο Κώστας Δικαίος (επιμ.), *Ιστορία κοινωνικής πολιτικής*, Gutenberg, Αθήνα 2010. Βλέπε, επίσης, τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και διεισδυτικές απόψεις του ιστορικού Γιουβάλ Νόε Χαράρι σε δημοσίευσμά του στους *Financial Times*, όπως αυτό αναδημοσιεύτηκε στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.iefimerida.gr/stories/gioybal-noe-harari-o-kosmos-meta-ton-koronoio>. Επισημαίνουμε μία του διαπίστωση και δύο κομβικής σημασίας διλήμματα: 1) «Χώρες ολόκληρες μετατρέπονται σε πειραματόζωα σε μεγάλης κλίμακας κοινωνικά πειράματα»· 2) «Εθνικιστική απομόνωση ή παγκόσμια αλληλεγγύη»; 3) «Ολοκληρωτική βιομετρική παρακολούθηση ή ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών;». Τέλος, μεγάλο ενδιαφέρον έχει η προβληματική που αναπτύσσεται στο βιβλίο του Ξενοφάντα Κοντιάδη, *Πανδημία, βιοπολιτική και δικαιώματα – Ο κόσμος μετά τον Covid-19*, Καστανιώτη, Αθήνα 2020.

Στο βιβλίο της *The Nature of Race* η Ann Morning ισχυρίζεται ότι, ενώ οι απόψεις για τον φυλετισμό και την αρνητική ευγονική δεν είναι πλέον δημοφιλείς ούτε συμβαδίζουν με την πολιτική ορθότητα που δεσπόζει στις σύγχρονες κοινωνίες δυτικού τύπου, εντούτοις η φυλετική ουσιοκρατία διατηρείται –έστω και συγκαλυμμένη (Morning, 2011, p. 1-44). Απόδειξη του γεγονότος αυτού είναι ότι εκατομμύρια Αμερικανοί έστειλαν δείγματα στο 23andme και στο Ancestry.com (Ancestry Ethnicity Test) έναντι ενός διόλου ευκαταφρόνητου αντιτίμου ελπίζοντας να πληροφορηθούν έγκυρα για την εθνική και φυλετική τους προέλευση. Συμπληρωματικά τίθεται το ερώτημα μήπως μεταξύ άλλων, οι πρόσφατες τεχνικές γονιδιακής παρέμβασης, όπως το CRISPR⁶, προβάλλουν, εμμέσως πλην σαφώς, τον γονιδιακό προσδιορισμό ως εξήγηση των προκλητικών κοινωνικών προβλημάτων, των εντεινόμενων διαφορών, των ατομικών αποκλίσεων, των διακρίσεων, των αποκλεισμών, των πολιτισμικών ρηγμάτων και των ταξικών ανισοτήτων, με τέτοιο μάλιστα τρόπο ώστε μια ανανεωμένη Λευκή εθνικιστική ευγονική –υιοθετημένη από κινήματα της «εναλλακτικής Δεξιάς» (alt-right)– να διαθέτει πλέον πολλαπλούς τόπους βιολογικής έμπνευσης προσδίδοντας έτσι στην ιδεολογία και στις μισαλλόδοξες πρακτικές της ένα άλλοθι με επιστημονικό περιτύλιγμα, το οποίο επιχειρείται να μεταφερθεί στον καθημερινό λόγο, σχεδόν να τον «αποικίσει», μεταλασσομένο σε αυτονόητο κοινό τόπο; (Stern, 2019)

3. Ενδεικτικές πτυχές της ιστορίας της ευγονικής

3. 1 Μια ζωή «ανάξια» να βιωθεί

Το 1920 ο Γερμανός ποινικολόγος Karl Binding (1841-1920) και ο Γερμανός καθηγητής ψυχιατρικής στο πανεπιστήμιο του Freiburg και ειδικός στην εγκληματολογία Alfred Hoche (1865-1943) εκδίδουν στη Λειψία το εξαιρετικά σημαντικό ιστορικά βιβλίο *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* [Η εξουσιοδότηση εξόντωσης της ζωής που είναι ανάξια να βιωθεί]. Σε αυτό γίνεται για πρώτη φορά λόγος για το δικαίωμα στην αυτοκτονία όταν η ζωή γίνεται αφόρητη, αλλά ταυτόχρονα και για το δικαίωμα του κράτους, μετά από σχετική γνωμοδότηση και έγκριση μιας τριμελούς επιτροπής αποτελούμενης από έναν γιατρό, έναν ψυχίατρο και έναν δικαστικό, να προχωρεί στη «λύτρωση» ή «στον ελεήμονα θάνατο», δηλαδή στην αναγκαστική ευθανασία, όσων δεν πληρούν τα κριτήρια της αξιοπρεπούς ζωής, εφόσον έχει πληγεί καίρια η «αυθεντική ανθρώπινη φύση» τους, λόγω της σοβαρής σωματικής τους αναπηρίας, της ψυχοπάθειας ή της νοητικής τους υστέρησης-αναπηρίας και αποτελούν πλέον δυσβάσταχτο βάρος για το κοινωνικό σύνολο, αλλά, ταυτόχρονα, και απειλή για τη δημόσια υγεία και τη «φυλετική ευρωστία» του έθνους (Burleigh 1994, 17, 54-57· Ηρακλείδης 2025, 190). Είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται η ενοποίηση του ιατρικού, του νομικού και του πολιτικού εξουσιαστικού λόγου στη βάση της «νεόπλαστης δικαιοκτικής κατηγορίας της “ζωής άνευ αξίας”», που συγκροτεί το πλαίσιο νομιμοποίησης της ακραίας βιοπολιτικής

---

⁶ CRISPR (Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats). Πρόκειται για μια νέα τεχνολογία επεξεργασίας γονιδίων, η οποία επιτρέπει την πραγματοποίηση στοχευμένων αλλαγών στο DNA κυττάρων.

εξουσίας του νεωτερικού κράτους. Η απήχηση του βιβλίου θεωρούμε ότι αποτελεί μια από τις μελανότερες σελίδες του νομικού και ιατρικού πολιτισμού της Δύσης και, ταυτόχρονα, το σημείο απόλυτης συμπίκνωσης και εφαρμογής των αρχών της «φυλετικής υγιεινής» και των σύμφυτων με αυτές εξουσιαστικών πρακτικών που εφάρμοσε τις δεκαετίες 1930-1940 το εθνικοσοσιαλιστικό ολοκληρωτικό κράτος. Η εθνικοσοσιαλιστική εκδοχή της θεσμοθέτησης της αρμοδιότητας του ολοκληρωτικού κράτους για τη ζωή ή τον θάνατο των υπηκόων του οδηγεί τόσο στη θέσπιση των νόμων για την προστασία της φυλετικής κληρονομιάς του γερμανικού έθνους το 1933 και το 1935 (Νόμοι της Νυρεμβέργης) όσο και στη στείρωση 5.400 φυλακισμένων έως τον Δεκέμβριο του 1939, στην εφαρμογή του προγράμματος ευθανασίας (Euthanasie-Programm für unheilbaren Kranken), προάγγελο τη «Τελικής Λύσης» (Weindling, 1989, σ. 6-10, 489-554· Evans (a), 2014, 505-579· Evans (b), 2014, 217-318· Κόκκινος 2021, σ.85).

3.2. Η ευγονική στη Σοβιετική Ένωση

Στη διάρκεια του ίδιου έτους (1920) ιδρύεται από τον βιολόγο Nikolai Koltson η Σοβιετική Εταιρεία Ευγονικής, η οποία γίνεται μέλος της Διεθνούς Επιτροπής Ευγονικής και το 1922 εκδίδει τη *Ρωσική Επιθεώρηση Ευγονικής*. Αρχικά δημιουργήθηκαν υπό το σοβιετικό καθεστώς και άλλοι πυρήνες ευγονικής σκέψης και συνολικά διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο συμβατό με την κομμουνιστική ιδεολογία και το δεσπόζον παράδειγμα του νεολαμαρκισμού (= κληρονομική μεταβίβαση και των επίκτητων χαρακτηριστικών) που επέτρεψαν να διεξάγονται ακόμα και πρωτοποριακά πειράματα μετα-ανθρωπιστικού χαρακτήρα— τα οποία απέβλεπαν στην υβριδοποίηση ανθρώπων και πιθήκων (Ilya Ivanovitch Ivanov 1870-1932) και θα μπορούσαν να επιφέρουν τη γέννηση όντων που δεν θα ήταν εξαρτημένα από το θεμελιακό κύτταρο της οικογένειας (Aleksander Serebrovsky (1892-1948)). Η ευγονική στη Σοβιετική Ένωση απέρριπτε αξιωματικά – τουλάχιστον κατ’ όνομα- τον φυλετισμό και την αρνητική ευγονική. Όμως η απήχηση των ιδεών περί ευγονικής δεν στάθηκε ικανή ώστε να σχηματίσει ισχυρά ερείσματα στα ανώτερα κλίμακια της εξουσίας στη Σοβιετική Ένωση (Adams, 1989, p. 879-884). Οπωσδήποτε αρνητικό ρόλο στη αποδοχή του ευγονισμού ιδίως στη ρωσική κοινωνία διαδραμάτισε και η θρησκεία είτε υπό τη μορφή της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας (έως το 1917) είτε ως κρυφής πίστης (μετά το 1917), καθώς και η εξάρτηση του πληθυσμού και πυρήνων της πολιτικής ηγεσίας από το υπερφυσικό και τα παραψυχολογικά φαινόμενα, που αντέβαιναν στη διακηρυγμένη βιολογική αιτιοκρατία του ευγονικού λόγου (Kernbach, 2013, <https://arxiv.org/pdf/1312.1148.pdf> (ηλεκτρονική πρόσβαση Νοέμβριος 2020)). Η δημιουργία θυλάκων αρνητικής ευγονικής, σε μια χώρα μάλιστα που αντιμετώπιζε μείζον πρόβλημα δημογραφικής κάμψης, ήταν ακόμα πιο περιορισμένη. Ισχυρότερος ανάμεσά τους υπήρξε αυτός που διαμορφώθηκε από τον M. V. Volotski, ο οποίος επιχείρησε να δικαιώσει μέσω του μαρξισμού πρακτικές όπως η αναγκαστική στείρωση βεβαρημένων ατόμων με σωματικές και ψυχικές ασθένειες. Ειδικά μετά τη «μεγάλη τομή» του 1929, όταν η σταλινική ολοκληρωτική ηγεσία θέτει σε εφαρμογή το σχέδιο ραγδαίας εκβιομηχάνισης της χώρας και κολεκτιβοποίησης της

αγροτικής παραγωγής,⁷ η ευγονική, όπως άλλωστε και η γενετική, απαξιώθηκαν, επειδή θεωρήθηκαν «αστικές επιστήμες», με αποτέλεσμα να αντιμετωπιστούν έκτοτε ως παράνομη επιστημονική δραστηριότητα και να εξοβελιστούν από τον επιστημονικό και τον δημόσιο λόγο με αποκήρυξη εκ μέρους του ίδιου του Stalin το 1948 (Graham 1993, p.121-134). Τα σκήπτρα στον βιοτεχνολογικό σχεδιασμό του σοβιετικού κράτους αναλαμβάνει από το 1938, ως διευθυντής του Ινστιτούτου Γενετικής της Σοβιετικής Ακαδημίας Επιστημών, ο νεολαμαρκιστής Ουκρανός βιολόγος και αγρονόμος Trofim Denisovich Lysenko (1898-1976), σφοδρός αντίπαλος των θέσεων του Mendel, ο οποίος και θα διατηρήσει τον έλεγχο του πεδίου αυτού έως το 1965 έχοντας μεγάλη ευθύνη για τις σιτοδείες που έπληξαν τον σοβιετικό λαό. Υπό την καθοδήγησή του, ο δαρβινισμός μετεξελίχθηκε από εξηγητική θεωρία σε μηχανισμό κυριαρχίας επί της φύσης και του ανθρώπου για την επίτευξη πρακτικών σκοπών. Καταγγέλλοντας τις θέσεις του Mendel περί γενετικής και κληρονομικότητας ως ιδεαλιστικές και αντιδραστικές θεωρίες, ο Lysenko θα εισαγάγει μια παντελώς ατεκμηρίωτη θεωρία που βασιζόταν στον διαχωρισμό βιολογικού σώματος και γονιδίου, σύμφωνα με την οποία μόνο το σώμα μπορούσε να δεχθεί τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και ως εκ τούτου να μεταλλαχθεί. Επομένως, μόνο αυτό μπορούσε και να μεταβιβάσει τα επίκτητα χαρακτηριστικά του δια της κληρονομικότητας. Ο Lysenko καλλιέργησε την ουτοπία μιας κομμουνιστικής βιολογίας, η οποία θα είχε τη δυνατότητα να τροποποιήσει, να βελτιώσει και να τελειοποιήσει όλα τα είδη –ζωικά και φυτικά- διορθώνοντας τις ατέλειες της ίδιας της φύσης. Απώτερος σκοπός ενός τέτοιου προγράμματος, θα ήταν η δημιουργία του «νέου σοβιετικού ανθρώπου»: ενός ανώτερου πλάσματος το οποίο θα συνδύαζε την υγεία, τη ρώμη και τη μακροχρόνια βιολογική ακμή με την πνευματική δύναμη, την ηθική ακεραιότητα και τη φυσική τελειότητα, την ισχύ με την ευφυΐα, τον ηρωισμό με τον κομμουνιστικό αλτρουισμό.

Το ενδιαφέρον για την ευγονική εκείνη την περίοδο φαίνεται ότι αναπτυσσόταν ανεξάρτητα από πολιτικά καθεστώτα και υπό την επίδραση της ιδέας για τη δυνατότητα δημιουργίας του τέλειου ανθρώπου, με καταστροφικές όμως συνέπειες: «Το 1936, ο Αμερικανός γενετιστής Hermann Joseph Muller (Νόμπελ Βιολογίας το 1947), ο οποίος πήγε στη Μόσχα για να θέσει την επιστήμη της γενετικής στην υπηρεσία του κομμουνισμού, πρότεινε στον Στάλιν», όπως γράφει ο Α. Λιάκος, «μαζική τεχνητή γονιμοποίηση 15.000 επιλεγμένων γυναικών με βελτιωμένο ανδρικό σπέρμα, μέσω επεξεργασίας με ακτίνες X, ώστε να παραχθεί ένας νέος τύπος Σοβιετικού ανθρώπου που θα μπορούσε να νικήσει τόσο τον καπιταλισμό, όσο και τον ναζισμό που εφάρμοζε την ευγονική» ήδη (Λιάκος, 2011, σ. 289). Οι καταστροφικές ιδεοληψίες του Lysenko εφαρμόστηκαν σε πλήθος πειραμάτων, τα οποία συνήθως λάμβαναν χώρα στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, στα γνωστά GULag, τα οποία, σύμφωνα με τους σοβιετικούς αξιωματούχους, προορίζονταν για την απομόνωση αρχικά και στη συνέχεια

---

⁷ Η κολεκτιβοποίηση της αγροτικής παραγωγής αποτέλεσε έναν από τους κεντρικούς πυλώνες της σταλινικής πολιτικής μετά το 1929, η οποία εξανάγκασε εκατομμύρια αγρότες να αποποιηθούν τη γη τους και να ενταχθούν σε κολχόζ. Το αποτέλεσμα ήταν ένας καταστροφικός λιμός, ο πιο φονικός στην ευρωπαϊκή ιστορία. Έως πέντε εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν στην ΕΣΣΔ την περίοδο 1931-1933.

για την ιδεολογική αναμόρφωση -ανάνηψη και «επανακοινωνικοποίηση» των «αντεπαναστατικών στοιχείων» και των «εχθρών του λαού» (Bardzinski, 2013, p. 57-81).

3.3. Η ευγονική στη Ναζιστική Γερμανία

Στις 14 Ιουλίου 1933, επιλογή καθόλου τυχαία, όπως εύστοχα επισημαίνει ο ιστορικός Peter Fritzsche, θεσπίζεται στη ναζιστική Γερμανία ο Νόμος για την «πρόληψη της κληρονομικά ασθενούς καταγωγής» (Gesetz zur Verhütung Erbkranken Nachwuchses) (Fritzsche, 2012). Επιστημονικός εισηγητής του νόμου ήταν ο ευγονιστής ψυχίατρος Ernst Rüdin, ο οποίος ήταν υπέρμαχος της θεωρίας περί της κληρονομικής μεταβίβασης του αλκοολισμού και των διανοητικών και ψυχικών ασθενειών. Ειδικότερα, για το ζήτημα των στειρώσεων ο Rüdin συνεργάστηκε με τον επιφανή ναζιστή γιατρό Arthur Gütt, όπως επίσης με τον Falk Ruttke. Άλλωστε, οι τρεις τους συνυπέγραψαν το 1934 έναν τόμο που εξειδίκευε και διευκρίνιζε τις διατάξεις του νόμου τον οποίο εισηγήθηκαν (Κόκκινος 2021, 158). Το έδαφος είχε προετοιμαστεί ήδη από τον Δεκέμβριο του 1931, όταν κατά την τελευταία περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης θεωρήθηκε κοινωνική αναγκαιότητα η θεσμοθέτηση της ανθρωπομετρίας. Στο πλαίσιο αυτό, ιδρύθηκε το Γραφείο Φυλής και Αποικισμού (RUSHA), το οποίο στελεχώθηκε από ειδικούς για θέματα φυλών και ανθρωπομέτρους γιατρούς που είχαν ως αρμοδιότητα τη συστηματική προεργασία για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των ενδεδειγμένων πολιτικών ευγονικής για την εθνική και φυλετική «αναγέννηση» (Κόκκινος 2021, σ. 159-161). Η γερμανική κοινή γνώμη είχε αρχίσει να εθίζεται στην ιδέα ότι η «ανάξια ζωή» –ειδικά σε καιρούς επώδυνης οικονομικής κρίσης– είναι δυσβάστακτο κοινωνικό άγχος και ότι, αντίθετα, τους θεμελιώδεις άξονες της κοινωνικής πολιτικής έπρεπε να αποτελέσουν: α) η μέριμνα για την αύξηση του πληθυσμού, δεδομένου ότι ο δείκτης γεννητικότητας του γερμανικού πληθυσμού ήταν ο δεύτερος χειρότερος στην Ευρώπη μετά το 1918, β) ο έλεγχος των γεννήσεων και γ) η προστασία της μητρότητας, παράβατος όρος για την οποία ήταν η αναθεώρηση του νομοθετικού πλαισίου για τις αμβλώσεις (Κόκκινος 2021, σ. 160). Αξίζει να επισημανθεί ότι από το 1919 έως το 1931 είχαν γίνει στη Γερμανία 1.000.000 εκτρώσεις, που είχαν κοστίσει τη ζωή σε 12.000 γυναίκες. Από αυτές οι 250.000 ήταν παράνομες.⁸

Ο ναζιστικός νόμος του 1933, που αποτέλεσε προτεραιότητα για τον Hitler, επιβάλλει τη στειρώση με χειρουργική επέμβαση «όσων έχουν προσβληθεί από μια κληρονομική ασθένεια» και πάσχουν από «γενετική ανωμαλία», είτε σωματική είτε ψυχική και νοητική. Στους επιδεχόμενους στειρώση συγκαταλέγονταν τόσο οι

---

⁸ Για να υπάρξει πλαίσιο σύγκρισης πρέπει να τονιστεί ότι νόμοι εναντίον των εκτρώσεων θεσπίστηκαν το 1912 στην Κορέα, το 1923 στη Γαλλία (στη διάρκεια του Καθεστώτος του Vichy αυστηροποιήθηκε δραματικά η ποινή που προβλεπόταν και μετατράπηκε σε θανατική καταδίκη), το 1926 στην κεμαλική Τουρκία και το 1935 στην Ιταλία. Πράγματι, από το 1929 η Δημοκρατία της Βαϊμάρης είχε προβεί στην αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα λαμβάνοντας μέτρα που προανάγγειλαν τη ναζιστική αντίληψη για το γυναικείο σώμα αποκλειστικά σχεδόν ως αναπαραγωγικής μηχανής στην υπηρεσία του έθνους και της άριας φυλής αφαιρώντας από τις γυναίκες τη βούληση αυτονομίας και αυτοδιαχείρισης της ζωής τους. Έκτοτε προβλεπόταν η φυλάκιση κάθε εμπλεκόμενου σε άμβλωση και υπό οποιονδήποτε ρόλο, καθώς και η απαγόρευση των αντισυλληπτικών (παράγραφος 184/τομέας 3).

αλκοολικοί, όσο και οι εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών, οι οποίοι κηρύσσονται «εχθροί του Ράιχ». Μετά τη θέσπιση του νόμου αυτού κανένας γάμος δεν κυρωνόταν στο γερμανικό Ράιχ εάν οι μελλοντικοί δεν κατέθεταν στις αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους πιστοποιητικό υγείας και αρτιμέλειας. Στην πραγματικότητα όμως υπέστησαν στέρωση στη διάρκεια του ναζιστικού καθεστώτος, αρχής γενομένης από τον Ιανουάριο του 1934, από 200.000 έως 375.000 άτομα (Fritzsche, *ό.π.*: Ηρακλείδης, *ό.π.*, 196),⁹ αριθμός οκτώ φορές μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο αριθμό στειρώσεων που πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ κατά το χρονικό διάστημα 1907-1945. Όσοι από αυτούς αρνούσαν να στειρωθούν, αποστέλλονταν σε στρατόπεδα εξόντωσης. Επίσης, κατά την περίοδο της κυριαρχίας του εθνικοσοσιαλισμού, εξοντώθηκαν με ευθανασία περίπου 50.000 αλκοολικοί και ναρκομανείς. Άρχισε έτσι να διαμορφώνεται η δυστοπική ιδεολογία της αρνητικής ευγονικής, την οποία ο Johann Charoutot εύστοχα ορίζει ως «κρατική ζωοτεχνία»: μια στρατηγική διαχείρισης του πληθυσμού, μια βιοπολιτική τεχνολογία, που υπερθεμάτιζε την προαγωγή «μιας νέας ηθικής και αισθητικής του σώματος» (Charoutot, 2012). Υπήρχε μεγάλη αποδοχή της πρακτικής της καταναγκαστικής στέρωσης από τους Γερμανούς γιατρούς, αφενός λόγω του ενστερνισμού εκ μέρους τους των ιδεών της αρνητικής ευγονικής και, αφετέρου, λόγω της υπεραντιπροσώπευσής τους στις τάξεις των μελών του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος και των SS. Ποσοστό 69% του καθηγητικού προσωπικού της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης είχε συνδεθεί με τον ναζιστικό κομματικό μηχανισμό. Όμως μετά την ήττα στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η ηθικά και πολιτικά επιβαλλόμενη τιμωρία και κάθαρση του ιατρικού και, ειδικότερα, του καθηγητικού σώματος της Γερμανίας δεν έγινε ποτέ πραγματικότητα στον βαθμό τουλάχιστον που ήταν αναγκαίο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ανάληψη της πρυτανείας του Πανεπιστημίου της Χαϊδεβέργης από τον καθηγητή χειρουργικής Karl-Heinrich Bauer, παρότι, όπως ήταν γνωστό στους Αμερικανούς, είχε εμπλακεί στο ζήτημα της καταναγκαστικής στέρωσης (Κόκκινος 2021, σ.162).

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1935 θεσπίζονται οι Νόμοι της Νυρεμβέργης «για την προστασία του αίματος και της τιμής της γερμανικής φυλής», καθώς και για την υπηκοότητα. Οι νόμοι αυτοί θεσπίζουν διατάξεις στον Αστικό Κώδικα με τις οποίες απαγορεύονται οι μεικτοί γάμοι και οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ Αρίων και Εβραίων (ή Τσιγγάνων ή άλλων «κατώτερων» φυλών) που πλέον ανάγονται σε «εγκλήματα κατά της φυλής». Απόρροια των Νόμων της Νυρεμβέργης υπήρξε η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων όσων είχαν χαρακτηριστεί καθαροί ή μεικτοί Εβραίοι. Πρέπει πάντως συμπληρωματικά να σημειωθεί ότι νόμοι για την «καθαρότητα του αίματος» θεσπίστηκαν και στην Ιαπωνία, αλλά και στη Ρουμανία, όπου το καθεστώς απαγόρευσε το 1940 να τελούνται γάμοι μεταξύ Ρουμάνων και εβραϊκού θρησκευόμενου συμπολιτών

---

⁹ Ο Peter Fritzsche (*Ζωή και θάνατος στο Τρίτο Ράιχ*, *ό.π.*, 117) υπολογίζει ότι στειρώθηκαν πάνω από 400.000 Γερμανοί μεταξύ των ετών 1934-1939, ενώ, παράλληλα, αναφέρει ότι ο Υπουργός Εσωτερικών [της ναζιστικής Γερμανίας] Wilhelm Frick εκτιμούσε τον συνολικό αριθμό των «σωματικά ή πνευματικά ελαττωματικών Γερμανών» σε ένα εκατομμύριο περίπου. Είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι σελίδες που ο Fritzsche αφιερώνει στην εξιστόρηση των σχετικών ζητημάτων στο κεφάλαιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ανάξιες ζωές», *ό.π.*, 112-123.

τους προκειμένου να μην μολυνθεί το «ρουμανικό αίμα» και αλλοιωθεί έτσι η ιδιοσυστασία της ρουμανικής εθνικής καταγωγής (Turda 2011, π. 325-350).

Από την άλλη πλευρά, το 1935 στη Γαλλία εκδίδεται το βιβλίο του Alexis Carrel (1873-1944) *L'homme, cet inconnu* [Ο Άνθρωπος, αυτός ο άγνωστος], στο οποίο ο βραβευμένος με Νόμπελ γιατρός, που αργότερα το καθεστώς του Βισύ τοποθέτησε επικεφαλής του Ιδρύματος Ευγονικής το οποίο ίδρυσε, υπερθεματίζει την αναγκαιότητα θέσπισης μέτρων αρνητικής ευγονικής για τη φυλετική και κοινωνική εξυγίανση του γαλλικού πληθυσμού. Ανάμεσα στα μέτρα αυτά προτάσσει την καταναγκαστική ευθανασία των διανοητικά υστερούντων και των ενόχων για κακουργηματικές ενέργειες (Carrel 1935, p. 289-290).

Στις 18 Οκτωβρίου 1935 δημοσιεύεται ο Νόμος για την «προστασία της κληρονομικής υγείας του γερμανικού λαού», ο οποίος θεσπίζει τα ακόλουθα κωλύματα γάμου: α) την ύπαρξη μεταδοτικής ή διανοητικής/ψυχικής ασθένειας έστω και στον ένα από τους δύο μελλοντικούς συζύγους, β) την ύπαρξη έστω και στον ένα από τους μελλοντικούς συζύγους μιας από τις κληρονομικές ασθένειες που περιγράφει ο Νόμος της 14^{ης} Ιουλίου 1933 και γ) την υπαγωγή έστω και ενός από τους δύο μελλοντικούς συζύγους σε καθεστώς προσωρινής επιτροπείας ή απαγόρευσης. Με τους νόμους αυτούς επιβάλλεται στη γερμανική κοινωνία το νέο πρότυπο γάμου «του υγιούς, καθαρού, σκληρά εργαζόμενου και αθλητικού άριου άνδρα που οφείλει να παντρευτεί μια γυναίκα της ίδιας φυλής που θα του χαρίσει πολλά υγιή παιδιά» (Κόκκινος 2021, σ.163-165).

Κατά το χρονικό διάστημα 1939 -1941, χωρίς, για ευνόητους λόγους, ρητή νομική εντολή του Hitler, αλλά με γοργούς αριθμούς και υπό την «επιστημονική» καθοδήγηση του γιατρού Leonardo Conti, γενικού γραμματέα του υπουργείου εσωτερικών για θέματα υγείας, εξελίσσεται σε ειδικά διαμορφωμένα «κέντρα» το πρόγραμμα ευθανασίας των ανιάτων, των διανοητικά υστερούντων και των κληρονομικά αρρώστων, στο οποίο «υπάγονται» Γερμανοί ηλικίας από 6 έως 93 ετών, οι οποίοι «δεν συμμετέχουν ενσυνείδητα στη ζωή». Είχε προηγηθεί, ανάλογο πρόγραμμα διεξαγωγής πειραμάτων και ευθανασίας που αφορούσε αποκλειστικά και μόνο παιδιά.¹⁰ Η ευθανασία στην περίπτωση αυτή πραγματοποιούνταν είτε με λιμό είτε με ένεση υπό την καθοδήγηση των γιατρών Karl Brandt και Philipp Bouhler (Friedlander 1995, p. 41-101). Η ευθανασία παιδιών και βρεφών που έπασχαν από ιδιοτελία, μογγολισμό, μικροκεφαλία, υδροκεφαλία, παραλυτικές νόσους, σοβαρές παραμορφώσεις και έλλειψη άκρων, συνήθως γινόταν, κατόπιν εγκρίσεως της ειδικής επιτροπής του Reich, με συστηματική χρήση υπνωτικών σκευασμάτων, τα οποία σταδιακά παρέλυναν τις κεντρικές βιολογικές λειτουργίες του οργανισμού και οδηγούσαν σε σοβαρές λοιμώξεις, συνηθέστερα σε πνευμονία, έως όπου επέλθει ο θάνατος, με «φυσιολογικό» τρόπο και χωρίς ιατρική παρέμβαση. Υπολογίζεται ότι έως τα τέλη Ιανουαρίου 1941, θανατώθηκαν 60.000–80.000 άνθρωποι μεταξύ των

¹⁰ Είναι συγκλονιστική στη λιτότητα και στην απόλυτη νοηματική της συμπύκνωση η κινηματογραφική ταινία μυθοπλασίας μικρού μήκους (μόλις 9.33 λεπτών), παραγωγής 1961, *Ambulans / Ασθενοφόρο*, που έχει ως θέμα την καταναγκαστική ευθανασία παιδιών από τους Ναζί. Σκηνοθέτης της ταινίας ο Janusz Morgenstern και σεναριογράφος της ο Tadeusz Komnicki.

οποίων από τον Ιούνιο του 1940 περιλαμβάνονταν και Εβραίοι. Ο Ηρακλείδης, παραπέμποντας στον M. Burleigh, ανεβάζει τον αριθμό σε 200.000 (Burleigh, 1994· Burleigh, 1997· Ηρακλείδης, 2025, 196). Τα πτώματα των θυμάτων απαυθρακόνονταν σε ειδικά κρεματόρια, μέχρις ότου αποφασίστηκε η μερική αναστολή του «προγράμματος» μετά από τις έντονες πιέσεις και διαμαρτυρίες εκκλησιαστικών ταγών, νομικών κύκλων και των συγγενών των θυμάτων οι οποίοι άρχισαν να πληροφορούνται τα τεκταινόμενα από τα μέσα του έτους 1940 (Friedlander 1995, p. 82-89). Όπως επιχειρηματολογεί ο Ηρακλείδης, «η επικράτηση του παραλόγου που οδήγησε από το 1933 μέχρι το 1945 τη Γερμανία στη “ρατσιστική δυστοπία”» οφείλεται στο γεγονός ότι ο φυλετισμός και ρατσισμός ήταν κοινός τόπος στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, ότι ο αντισημιτισμός αλλά και τα περί ανώτερης Άριας φυλής ήταν κυρίαρχες πεποιθήσεις, όπως επίσης ότι ειδικά στη γερμανική περίπτωση υπήρχε έντονη η αίσθηση της αδικίας και της ταπείνωσης με το αποτέλεσμα του Μεγάλου Πολέμου και της Συνθήκης των Βερσαλλιών (Ηρακλείδης 2025, σ. 203).

4. Κατάλοιπα και σύγχρονες χρήσεις και καταχρήσεις της ευγονικής σκέψης

Παρατίθενται στη συνέχεια ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα ακαδημαϊκών προσεγγίσεων από την Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική αναφορικά με την ευγονική κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες. Κατά τη δεκαετία του 1960 ο Arthur J. Jensen, καθηγητής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Berkeley έγινε γνωστός για τη θέση του ότι η μαύρη φυλή υπολείπεται της λευκής στο επίπεδο της νόησης εξαιτίας βιολογικών και γενετικά κληροδοτούμενων ιδιοτήτων, όπως, εξάλλου, σύμφωνα με τις απόψεις του, στο πλαίσιο της λευκής φυλής υπολείπεται το νοητικό επίπεδο των απογόνων της εργατικής τάξης σε σχέση με αυτό των απογόνων των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων (Chitty, 2009, p. 97-98, 116).¹¹ Ανάλογη ήταν και η τοποθέτηση του νομπελίστα William Shockley, ο οποίος το 1970 επισήμανε τον κίνδυνο της φυλετικής επιμειξίας θεωρώντας ότι αυτός έπρεπε να αποτραπεί με τη λήψη μέτρων, τα οποία θα ήταν απόρροια της προόδου των «επιστημονικών» ερευνών γενετικής. Ο Shockley πρότεινε τόσο τη στέρηση ατόμων που ο δείκτης ευφυΐας τους ήταν χαμηλός όσο και τη δημιουργία τραπεζών σπέρματος με γενετικές προδιαγραφές προικισμένων και ιδιοφυών ατόμων (Chitty, *ό.π.*). Ο βρετανός ψυχολόγος Hans J. Eysenck επαναδιατύπωσε την άποψη περί νοητικής ανωτερότητας της λευκής φυλής σε σειρά έργων του, τα οποία εκδόθηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 (Eysenck 1971, p.40-60). Όπως σημειώνει ο Ηρακλείδης, από το πρώτο Διεθνές Συνέδριο της Ευγονικής στο Λονδίνο (1912) μέχρι και το 1940 οι Αμερικανοί και Γερμανοί ευγονιστές, βιολόγοι, ανθρωπολόγοι, γενετιστές ήταν σε στενή επικοινωνία, αντάλλασσαν απόψεις και ταξίδια, έκαναν δημοσιεύσεις ειδικά σε γερμανικά βιβλία και επιθεωρήσεις. Αξιοσημείωτο είναι

¹¹ Η γνωστότερη είναι η εκτενής μελέτη του με τον τίτλο “How much can we boost IQ and Scholastic Achievement”, η οποία δημοσιεύτηκε το 1969 στο περιοδικό *The Harvard Educational Review*. Βλ. σχετικά και Clyde Chitty (2009), *Eugenics, Race and Intelligence in Education*. Πρόλογος Tony Benn. London: Continuum.

το γεγονός ότι «στις δύσκολες στιγμές για τους Γερμανούς όπως στη μεγάλη οικονομική κρίση των αρχών του 1930 και μετά τις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Αμερικανοί τους συνέδραμαν και οικονομικά, ειδικά το Ίδρυμα Rockefeller» (Ηρακλείδης 2025, σ.189).

Κατά τη δεκαετία του 1980 ο γενετιστής Ralph Scott, επιστημονικός συνεργάτης του ρατσιστικού και ψευδοεπιστημονικού περιοδικού *Mankind Quarterly*, οργάνου διακήρυξης ευγονικών ιδεών, διορίστηκε από τον πρόεδρο των ΗΠΑ Ronald Reagan μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής της Iowa για τα πολιτικά δικαιώματα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο J. Philippe Rushton, καθηγητής του Πανεπιστημίου Western Ontario, έκανε λόγο για τη βιολογική και νοητική υπεροχή των λευκών, όπως και των λαών ασιατικής καταγωγής, έναντι των μαύρων, καταλήγοντας στη συσχέτιση της κατωτερότητας της μαύρης φυλής, πρώτον, με προδιαθέσεις σεξουαλικής υπερδραστηριότητας και αυξημένης επιθετικότητας και, δεύτερον, με την έλλειψη «κοινωνικών δεξιοτήτων» που προδιαγράφουν ένα ομαλό, δηλαδή «φυσιολογικό», κοινωνικό βίο (Tucker 2002, p. 70-120). Με αυτό τον τρόπο εξηγούσε τα αυξημένα ποσοστά μόλυνσης από τον ιό HIV/AIDS μεταξύ του μαύρου πληθυσμού. Πιο πρόσφατα ο Kevin McDonald, καθηγητής εξελικτικής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της Πολιτείας της Καλιφόρνιας, έκανε λόγο για ένα φυλογενετικά προσδιορισμένο ενστικτώδη ευγονισμό, ο οποίος χαρακτηρίζει ιστορικά την εβραϊκή Διασπορά. Επανέφερε έτσι στο προσκήνιο τη ρατσιστική αντίληψη για την εβραϊκή κοινότητα ως φυλετική και όχι ως θρησκευτική ομάδα. Συγκεράζοντας στοιχεία έντονου φυλετικού διαχωρισμού, θεωριών συνωμοσίας και συλλογικής δαιμονοποίησης, συσχέτισε οργανικά την εβραϊκή ενδογαμική πρακτική, αλληλοβοήθεια και συνεργασία της εβραϊκής κοινότητας, η οποία, κατά τη γνώμη του, είναι εκδήλωση μιας διαγενεακά ανανεωνόμενης αλτρουιστικής φυλετικής στρατηγικής, με τον συγκριτικά υψηλότερο –σε σχέση με άλλες κοινωνικές, εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες– δείκτη ευφύιας των Εβραίων, όπως επίσης με την ικανότητα επιβίωσής τους σε εχθρικά περιβάλλοντα. Έφθασε μάλιστα στο σημείο να υπερασπίσει το δικαίωμα του Βρετανού αρνητή ψευδο-ιστορικού David Irving στην ελεύθερη διακίνηση των ιδεών του και διατύπωσε, παράλληλα, την άποψη ότι η ναζιστική αρνητική ευγονική, που κατέληξε στο Ολοκαύτωμα/Shoah, δεν ήταν παρά μια προβληματική μορφή αναχώματος που κατασκεύασε η πανικόβλητη μεσοπολεμική γερμανική κοινωνία στην προσπάθειά της να ανασχέσει την εσωτερική της διάβρωση από τον εβραϊσμό (McLaren and Farahmandpur, 2013, σ. 189-190).

Αν όσα παρατέθηκαν μέχρι στιγμής αφορούν αντιλήψεις στο επίπεδο της ακαδημαϊκής διανόησης, τι γινόταν άραγε στο επίπεδο των κρατικών πολιτικών ανεξαρτήτως ιδεολογικού στρατοπέδου; Ενδεικτικά και μόνο αξίζει να σημειωθεί ότι σε κράτη, όπως η Ινδία, τα οποία μαστίζονταν από υπερπληθυσμό, η αρνητική ευγονική συνέχισε να βρίσκει εφαρμογές: μετά το 1966 και έως το 1977 οι στειρώσεις στην Ινδία (κυρίως ανδρών επειδή η βασεκτομή ήταν η φθηνότερη μέθοδος στειρώσεως) υπερέβησαν κατά πολύ τα 12.000.000. Στην Τσεχοσλοβακία μεταξύ των ετών 1972-1991 στειρώθηκαν καταναγκαστικά 1.000 γυναίκες Ρομά (Κόκκινος 2017, σ. 118-119 και Shmidt 2019, p. 177-202). Παρ' όλα αυτά, ούτε επανορθώσεις έχουν επιδικαστεί έκτοτε

ούτε γίνεται κάποια αναφορά στο τραυματικό αυτό γεγονός, όπως και ευρύτερα στην ιστορία και στον πολιτισμό των Τσιγγάνων, στα προγράμματα σπουδών και στα σχολικά βιβλία τόσο της Δημοκρατίας της Τσεχίας όσο και της Σλοβακίας (Network of Concerned Historians, 2015). Ανάλογα «εγκλήματα ευγονικής» εξακολουθούσαν να συμβαίνουν και στη Δύση. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Καναδά όπου ακόμα και κατά τη δεκαετία του 1970 η στέρωση των νοητικά υστερούντων ήταν μια καθιερωμένη ιατρική πρακτική που απέβλεπε στην προστασία της δημόσιας υγείας! Ωστόσο, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και το σοκ που προκάλεσε η γενοκτονία σε βάρος των Εβραίων αλλάζει ο στόχος της αρνητικής ευγονικής. Δεν τονίζεται έντονα πλέον η φυλετική διαφορά όσο οι κοινωνικές διαφορές. Το επιχείρημα ότι οι φτωχοί δεν θα μπορούσαν να φροντίσουν τα παιδιά τους έγινε μια εύκολη δικαιολογία για τη στέρωση στη δεκαετία του 1950-1960. Παραδείγματός χάρι, στη Βόρεια Καρολίνα των ΗΠΑ, ενώ κατά τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 το 60% των ατόμων που στειρώθηκαν ήταν έγκλειστοι σε ψυχιατρικά ιδρύματα και το υπόλοιπο 40% ήταν άποροι εκτός ασύλων, η αναλογία αυτή μεταβλήθηκε στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, δεδομένου ότι το 70% των ανθρώπων που υπέστησαν στέρωση βρισκόταν εκτός των ψυχιατρικών ιδρυμάτων (Lombardo, 2011, p. 149-150). Κατά τον Μεσοπόλεμο, οι ευγονιστές των Ηνωμένων Πολιτειών συγκρότησαν ένα ισχυρό ιδεολογικό και επιστημονικοφανές ρεύμα που συνέδεε τη βιολογική κληρονομικότητα με την κοινωνική οργάνωση. Μεγαλύτερο κύρος είχε ο Davenport (1866-1944), ο οποίος υιοθέτησε την ευγονική σε συνδυασμό με τις κληρονομικές αρχές του Mendel (1822-1884). Διατύπωσε την άποψη ότι: «η ευγονική έχει να κάνει με τη φυλετική ανάπτυξη». Ο ευγονιστής Laughlin (1880-1943) ειδικεύτηκε στη στέρωση των «ανεπιθύμητων» και διατύπωσε τον «νόμο μοντέλο για τη στέρωση» (Ηρακλείδης 2025, σ. 168). Οι Αμερικανοί ευγονιστές υποστήριζαν ότι χαρακτηριστικά όπως η φτώχεια, η εγκληματικότητα, η ψυχική ασθένεια και η «ανηθικότητα» ήταν κληρονομικά και απειλούσαν τη βιολογική «ποιότητα» του έθνους, νομιμοποιώντας έτσι πολιτικές αναγκαστικής στέρωσης και κοινωνικού αποκλεισμού (Stern, 2005, p. 12–18). Ένα σημαντικό ποσοστό μεταξύ των θυμάτων ήταν Αφροαμερικανοί. Ειδικότερα, η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίστηκε από σαφή μετατόπιση προς άτομα που ζούσαν στην κοινότητα, μέσω παρεμβάσεων κοινωνικών λειτουργών και υπηρεσιών πρόνοιας (Schoen, 2005, σσ. 94–101). Στο νέο αυτό πλαίσιο, οι Αφροαμερικανίδες γυναίκες, ιδιαίτερα φτωχές, στοχοποιήθηκαν συστηματικά, καθώς οι ευγονικές αντιλήψεις συνέδεαν τη φυλή με την «κοινωνική παθολογία», την υπερτεκνοποίηση και την εξάρτηση από το κράτος (Schoen, 2005, σσ. 110–118). Είναι επίσης ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1930 έως αυτή του 1970 οι ΗΠΑ εφάρμοσαν στο Πόρτο Ρίκο μια «άτυπη» πολιτική ευγονικής αναφορικά με τον έλεγχο των γεννήσεων, στην ουσία μια συγκαλυμμένη γενοκτονία, αναγκάζοντας το ένα τρίτο περίπου των μητέρων ηλικίας 20-49 ετών να στειρωθούν. Ακόμα και κατά τη δεκαετία του 1980 αρκετές πολιτείες των ΗΠΑ εξακολούθησαν τη διενέργεια καταναγκαστικών στειρώσεων. Μια από τις τελευταίες στειρώσεις είχε ως θύμα μια ψυχασθενή στην πολιτεία του Tennessee το 2015 (Appleman, 2018, p. 461-462). Παρά τη μεταπολεμική κατακραυγή εναντίον της αρνητικής ευγονικής, το 1948 στην Ιαπωνία θεσπίζεται ο νόμος

για την «ευγονική προστασία» του έθνους, ο οποίος επιτρέπει την καταναγκαστική στείρωση ατόμων βεβαρημένων με σοβαρά ψυχικά νοσήματα. Έως το 1996, οπότε οι κοινωνικές διαμαρτυρίες διέκοψαν την ισχύ του νόμου, είχαν στερηθεί 16.500 γυναίκες και άντρες.

Γενικότερα, παρατηρούμε ότι μετά το 1945, ο όρος ευγονική τείνει να εξαφανιστεί από το ιατρικό λεξιλόγιο και τον δημόσιο λόγο. Παρά ταύτα, δεν εγκαταλείφθηκε, αλλά αντίθετα έχοντας υποστεί μια μορφή πολιτικά και επιστημονικά ορθής συγκάλυψης απέκτησε νέα εννοιολόγηση, νέες πρακτικές και νέο αξιακό και ερευνητικό προσανατολισμό. Πολλά προπολεμικά ερευνητικά ινστιτούτα διατηρήθηκαν αλλάζοντας απλώς ονομασία. Οι προπολεμικοί υπέρμαχοι της ευγονικής, που δεν βαρύνονταν όμως με τη ναζιστική τερατωδία, όπως ο Julian Huxley και ο Tage Kemp, δεν έπαψαν να προπαγανδίζουν την αναγκαιότητά της στις νέες κοινωνικές συνθήκες της κοινωνίας της μάζας. Ο νέος προσανατολισμός αφορούσε κατ' εξοχήν τον έλεγχο των γεννήσεων, τη δημογραφική ισορροπία, τον οικογενειακό προγραμματισμό, τον διαγνωστικό προγεννητικό έλεγχο για τη διακρίβωση γενετικών ασθενειών. Αφορούσε επίσης τη γενετική μηχανική, την τεχνητή γονιμοποίηση και τις τράπεζες σπέρματος.

Ακόμα και στις μέρες μας λαμβάνουν χώρα πειράματα σε ασθενείς (Erices et al., 2015, p. 529-533· Γεωργοπούλου 2024, σ.165-184) παρά τη θέλησή τους και τα οποία, όταν δεν τους οδηγούν στον θάνατο, χειροτερεύουν ούτως ή άλλως την κατάστασή τους, όπως πιστοποίησε η σοκαριστική δημοσιογραφική αποκάλυψη ότι τέσσερις μεγάλες φαρμακοβιομηχανίες, η Minerva, η Pierre Fabre, η Ferrer και η Otsuka, διοχέτευαν επί σειρά ετών σε ασθενείς ρουμανικού ψυχιατρείου, το οποίο βρίσκεται κοντά στα σύνορα με την Ουγγαρία, σκευάσματα, τα οποία υπό το πρόσχημα της επιστημονικής έρευνας και της σωτηρίας πολλών ασθενών στο μέλλον έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή εξαθλιωμένων υπάρξεων που είχαν μετατραπεί σε εύκολα διαχειρίσιμη και αναλώσιμη βιομάζα «ανάξιας» ζωής.¹² Το 1996, η εφημερίδα Wall Street Journal ανέφερε ότι στο κέντρο δοκιμών της στην Ινδιανάπολη, η Eli Lilly and Company χρησιμοποιούσε άστεγους αλκοολικούς από ένα τοπικό άσυλο για να δοκιμάσει πειραματικά φάρμακα με χαμηλό κόστος. Ο εκτελεστικός διευθυντής κλινικής φαρμακολογίας της φαρμακευτικής εταιρείας δήλωσε στην εφημερίδα ότι οι άστεγοι οδηγούνταν από «αλτρουισμό» και ότι συμμετείχαν στις δοκιμές επειδή «θέλουν να βοηθήσουν την κοινωνία» (Elliott 2010, p.18-19). Για χρόνια, η φαρμακευτική βιομηχανία ήταν από τις πιο κερδοφόρες βιομηχανίες στον κόσμο, ακόμη και σε σύγκριση με τις εξαιρετικά υψηλές προδιαγραφές, για παράδειγμα, της εξορυκτικής ή της πετρελαϊκής βιομηχανίας (Elliott 2010, p.8)

5. Για την ευγονική των καιρών μας

Όπως επισημαίνει ο Κουρούτζας (2018, π. 481), «η απαρχή της σύνδεσης γενετικών παραγόντων και εγκληματογένεσης τοποθετείται χρονικά κυρίως τον 19^ο αιώνα». Η θετικιστική εγκληματολογική σκέψη διαμορφώθηκε ιστορικά υπό την καθοριστική

¹² Πρόκειται για αποκαλύψεις του δημοσιογράφου Arndt Ginzel, οι οποίες αντλούνται από το *DW Documentary* και αναδημοσιεύονται από το *Lifo* στις 10 Νοεμβρίου 2019.

επίδραση των βιολογικών και ευγονικών θεωριών, οι οποίες επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν την παρέκκλιση και την εγκληματογένεση μέσω φυσικών και κληρονομικών χαρακτηριστικών του υποκειμένου.

Η κλασική θεωρία του Lombroso για τον «εγκληματία άνθρωπο» θεμελίωσε μια βιολογική προσέγγιση της εγκληματικής συμπεριφοράς, αντιλαμβανόμενη το έγκλημα ως έκφραση αταξιστικής εξελικτικής οπισθοδρόμησης και οργανικής ανωμαλίας (Lombroso, 1876/2006, p. 1–50). Οι παρατηρήσεις του Lombroso παρουσιάζουν τον εγκληματία σαν «εκφυλισμένο» άτομο με συγκεκριμένα στοιχεία και κυρίως με εγκληματικές τάσεις συσχετιζόμενες με τη φυλή, το φύλο, την κληρονομικότητα (Βιδάλη, 2013, σ. 81-82). Κατά τις αρχές του 20ού αιώνα, οι βιο-τυπολογικές και πρώιμες γενετικές προσεγγίσεις ενίσχυσαν τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την εγκληματική πράξη στο «επικίνδυνο» υποκείμενο, προωθώντας μια λογική πρόβλεψης και πρόγνωσης της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Melossi, 1998, p. 55–72). Παράλληλα, η σχέση ανάμεσα στο ποινικό φαινόμενο και τον κοινωνικό έλεγχο εντάθηκε, καθώς η κοινωνική πολιτική άρχισε να εγκληματοποιείται, στοχεύοντας πληθυσμούς που θεωρούνταν κοινωνικά ή βιολογικά αποκλίνοντες (Foucault, 1975/1995, p. 273–292). Η Βιδάλη σημειώνει ότι: *«το αντικείμενο της εγκληματολογίας οφείλει να διαμορφώνεται ως μια συζήτηση που να αφορά τη σχέση της ίδιας της εγκληματολογικής θεωρίας με την κοινωνική πραγματικότητα στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκε και επικράτησε»* (Βιδάλη 2013, 17). Όπως υποστηρίζει ο Garland, κατά τον 20ό αιώνα και, συγκεκριμένα, έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η διαχείριση της εγκληματικότητας ενσωμάτωσε τεχνικές ταξινόμησης, επιτήρησης και πρόληψης βασισμένες στην έννοια της επικινδυνότητας (Garland, 2001, p. 13–38). Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτικές της θετικής ευγονικής απέκτησαν θεσμική νομιμοποίηση ως μέσα κοινωνικής άμυνας και πρόληψης του εγκλήματος μέσω της ρύθμισης της αναπαραγωγής των «ακατάλληλων» (Castel, 1991, p. 281–285). Στη σύγχρονη φάση της γενετικοποίησης, οι ίδιες αυτές λογικές δεν εξαφανίζονται αλλά μετασχηματίζονται, καθώς επανεμφανίζονται με όρους βιοϊατρικής επιτήρησης και διαχείρισης υποκειμένων «γενετικά σε διακινδύνευση», αναπαράγοντας νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου υπό το καθεστώς της επιστημονικής αξιολογικής ουδετερότητας, αμεροληψίας και αντικειμενικότητας (Rose, 2007, p. 25–73).

Η «παλαιά ευγονική», αυτή δηλαδή που δέσποσε έως και τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, διαπνεόταν από σκληρό θετικισμό, ενώ, ταυτόχρονα, είχε σωτηριολογικό και καταναγκαστικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι ασκούσαν υπό την αιγίδα του κράτους. Στο πλαίσιο της κυριαρχίας της, όχι μόνο ως επιστημονικού παραδείγματος αλλά και ως εφαρμοσμένης βιοπολιτικής τεχνολογίας ελέγχου και συμμόρφωσης του πληθυσμού, είναι βέβαιο ότι η αρνητική συνιστώσα της «παλαιάς ευγονικής» είχε σαφές προβάδισμα. Απεναντίας, στη σύγχρονη ευγονική –αν εξαιρεθούν οι συγκαλυμμένοι θύλακες που εξακολουθούν να διατηρούν ζωντανή και την αρνητική ευγονική– υπερτερεί η θετική συνιστώσα. Αυτή προσδιορίζεται από τον συνδυασμό μοριακών γενετικών τεχνικών στις τεχνολογίες αναπαραγωγής και προγεννητικού ελέγχου, ενώ είναι τυπικά τουλάχιστον δεδομένη η προσήλωση των ευγονιστών γιατρών

και γενετιστών στο κανονιστικό πλαίσιο που έχει θεσπιστεί μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου υπό την επίδραση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και της βιο-ηθικής φιλοσοφίας (η οποία ελέγχει την ηθική θεμιτότητα και τη νομιμότητα των βιοιατρικών πράξεων). Η «παλαιότερη» αντίληψη της δημόσιας υγείας επικεντρωνόταν στο ενδιαφέρον για τον έλεγχο του πληθυσμού και την περιφρούρηση της υγείας του από τις λοιμώδεις νόσους και τις εκφυλιστικές πρακτικές-κοινωνικές παθογένειες στις οποίες περιλαμβάνονταν και η φτώχεια, ο αλκοολισμός, η εξάρτηση από τα ναρκωτικά, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα. Παθογένειες, οι οποίες θα απειλούσαν το βιολογικό κεφάλαιο του έθνους, γεγονός που συχνά έθετε στο στόχαστρο τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις και τις «στιγματισμένες» ομάδες ως φορείς «επικίνδυνης», «άχρηστης» και «ανάξιας» ζωής. Αντίθετα, η μεταπολεμική ευγονική έστρεψε την προσοχή των γιατρών, των πολιτικών και γενικώς των ευγονιστών στην πρόληψη των κληρονομικών και γενετικής αιτιολογίας ασθενειών. Ταυτόχρονα, όμως, μετέτρεψε σε αντικείμενο επιστημονικής διερεύνησης και βιοπολιτικής ρύθμισης και τις νόσους εκείνες, οι οποίες οφείλονται στον τρόπο ζωής και στο βεβαρημένο περιβάλλον των μεταυλιστικών κοινωνιών (καρκίνος, διαβήτης, καρδιαγγειακά νοσήματα, αγχώδης διαταραχή, κατάθλιψη κ.ά) (Ekberg, 2013, p. 89).

Από τους κόλπους της σύγχρονης ευγονικής αναδύεται δυναμικά η ευγονική του μέλλοντος, καίριες πτυχές της οποίας αποτελούν η κλωνοποίηση, οι γενετικές τροποποιήσεις και η υπέρβαση του ορίου που χωρίζει το βιολογικό ον από το τεχνητό ανθρώπινο πλάσμα οδηγώντας στα cyborgs¹³, στους υβριδικούς κόσμους του υπερανθρώπινου (transhumans) ή του μετα-ανθρώπινου (posthumans). Η βιοπολιτική ιατροποίηση των δυτικού τύπου κοινωνιών εντείνεται και αυξάνεται ο βαθμός γενετικοποίησης του επιστημονικού και κοινωνικού προβληματισμού. Η ζωή και το σώμα γίνονται αντικείμενο επιτήρησης, ελέγχου, κανονικοποίησης και παρέμβασης. Η δυναμική του πεδίου της γενετικής επέφερε και τη γενετικοποίηση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα η προβληματική να μεταφέρεται από το άτομο στην κοινωνία, όπου η «ανατομία του κυττάρου» μετατρέπεται σε «κοινωνική ανατομία», αναδεικνύοντας την «τάξη του γονιδίου» σε μέτρο ανάγνωσης του κόσμου (Κουρούτζας, 2018, σ. 31-107). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τα ανθρώπινα προβλήματα, ακόμα και οι «νόσοι του πολιτισμού και της δυτικής ευζωίας» είτε ανάγονται σε γονιδιακούς παράγοντες είτε συναρτώνται με την ατελή ατομική υπευθυνότητα και την ανεπαρκή διάγνωση και πρόληψη, οπότε προσωποποιούνται, γίνονται ζήτημα ατομικών επιλογών βίου. Η γενετικοποίηση είναι σύμφυτη με την εμπορευματοποίηση της βιοτεχνολογίας και τη ραγδαία ανάπτυξη της φαρμακευτικής βιομηχανίας, που ορίζουν το τρίπτυχο της λεγόμενης «βιοκαπιταλιστικής καταναλωτικής κοινωνίας» (Κουρούτζας, ό.π 31-107.). Στην τρίτη αυτή φάση εξέλιξης της ευγονικής και με γνώμονα τον οραματισμό περί βελτιστοποίησης ή και τελειοποίησης του ανθρώπινου είδους, ο άνθρωπος μετασχηματίζεται σε δημιουργό του εαυτού του, δεδομένου ότι πρυτανεύει η ιδέα της υπερπήδησης των βιολογικών-γενετικών ορίων: πρόκειται για τον επιθυμητό σχεδιασμό

¹³ Cyborg: ένα «ανθρώπινο» ον, του οποίου οι φυσικές ικανότητες υπερβαίνουν τα φυσιολογικά ανθρώπινα όρια χάρη σε μηχανικά στοιχεία που έχουν εμφυτευτεί στο σώμα του.

των απογόνων και τη συνειδητή επιλογή των χαρακτηριστικών τους (Κουρούτζας, *ό.π.*, σ. 529-545). Η ευγονική πλέον εισέρχεται στο στάδιο που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε με τους όρους φιλελεύθερη, ατομοκεντρική ή εθελούσια (Κουρούτζας, *ό.π.*). Οι υπέρμαχοι αυτού του «τρίτου κύματος» της ευγονικής υπερασπίζονται την ιδέα της ριζοσπαστικοποίησης των εγχειρημάτων τους με την επίκληση του μετα-ανθρωπιστικού επιχειρήματος ότι μπορούν να δημιουργήσουν μια ανθρωπότητα η οποία θα αποτελείται από ικανότερα και ανθεκτικότερα όντα προικισμένα με τις καλύτερες διανοητικές, αισθητικές και ηθικές προδιαγραφές. Όμως σε συνθήκες κυριαρχίας της καπιταλιστικής εμπορευματοποίησης, ακόμα κι αν επί της αρχής ο αξιακός προσανατολισμός των μετανθρωπιστικών ευγονικών ουτοπιών προσδιορίζεται από τον δημοκρατικό ωφελιμισμό και τη μέριμνα για το συλλογικό αγαθό, ο σχεδιασμός, η επιλογή και η βελτιστοποίηση δεν είναι δυνατό να νοηθούν ως πανανθρώπινο δικαίωμα και, επομένως, δεν θα είναι δυνατή η διασφάλιση ισότιμης πρόσβασης όλων των ανθρώπων στους διαθέσιμους και βελτιωμένους γονιδιακούς πόρους. Προφανώς οι τράπεζες βελτιωμένου γενετικού υλικού και οι τεχνολογίες θα βρίσκονται στη διακριτική ευχέρεια των πολύ πλούσιων και των ισχυρών. Δίπλα στις τόσες άλλες ανισότητες η γονιδιακή ευρωστία δεν θα είναι η πιο ασήμαντη (Βασιλόγιαννης, 2020). Η νέα αυτή κατάσταση μιας ανθρώπινης κοινωνίας υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των γονιδίων ενδεχομένως «δεν θα οδηγούσε στον υπεράνθρωπο αλλά στον απάνθρωπο» (Μορέν, 2017).

Βιβλιογραφία

- Adams M. B. (1989). “The politics of human heredity in the USSR, 1920-1940”. *Genome*, 31(2), 879–884
- Appleman, L. I. (2018). “Deviancy, Dependency, and Disability: The Forgotten History of Eugenics and Mass Incarceration”, *Duke Law Journal*, 68, 3, 461-462.
- Βασιλόγιαννης, Φ. Κ. (2020). *Αυτονομία και βιοηθικός εξαναγκασμός. Μια κριτική περιπτώσιολογία: από τις αμβλώσεις και την ευθανασία στο ιατρικό λειτούργημα και τη βιοτεχνολογία*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Bardzinski, F. (2013). “The Concept of the ‘New Soviet Man’ as a Eugenic Project: Eugenics in Soviet Russia after World War II”, *Ethics in Progress*, 4, (1), 57-81.
- Βιδάλη, Σ. (2007). *Εγκληματικότητα και Αστυνομία*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Βιδάλη, Σ. (2013). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Brygo, J. (2020). “Ritalin, το χάπι της υπακοής», *Η Αυγή*, Κυριακή 12 Απριλίου, ένθετο που περιλαμβάνει την ελληνική έκδοση της *Le Monde diplomatique*, 1.
- Burleigh, M. (1994) (a). *Death and Deliverance: “Euthanasia” in Germany 1900–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burleigh, M. (1997) (b). *Ethics and Extermination. Reflections on Nazi Genocide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrel A. (1935). *L’Homme, cet inconnu*. Paris: Plon.
- Castel, R. (1991). From dangerousness to risk. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (pp. 281–298). University of Chicago Press.
- Chamayou, G. (2008). *Les corps vils : Expérimenter sur les êtres humains aux XVIIIe et XIXe siècles*. Paris: La Découverte, coll. « Les empêcheurs de penser en rond »
- Charoutot, J. (2012). *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα*, μετάφραση Γιώργος Καραμπέλας, Αθήνα: Πόλις.
- Chitty, C. (2009). *Eugenics, Race and Intelligence in Education*, πρόλογος Tony Benn, Continuum, London.
- Γεωργοπούλου, Ο. (2020). «Η χαμένη τιμή της βιολογίας και της ιατρικής: Πειράματα σε ανθρώπους», στο Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καρασαρίνης, Μ., (επιμ.), *Ιστορία και Δικαιοσύνη*, συλλογικό, Αθήνα: Ασίνη.
- Γεωργοπούλου, Ο. (2024). «Ανθρώπινα ινδικά χοιρίδια” χαμηλού κόστους και “υψηλών” προσδοκιών» στο Κόκκινος Γ. και Λεμονίδου Έλλη, (επιμ.), *Εγκλεισμοί και Ιστορία*, συλλογικό, Αθήνα: Πεδίο.
- Elliott, C. (2011). *White Coat, Black Hat: Adventures on the Dark Side of Medicine*. Boston: Beacon Press.
- Erices R, Frewer A, Gumz A. (2015). “Testing ground GDR: Western pharmaceutical firms conducting clinical trials behind the Iron Curtain”, *Journal of Medical Ethics*, vol. 41, 529-533.
- Evans, R. (2014) (a). *Το Γ’ Ράιχ στην εξουσία*. Μτφρ. Κώστας Αντύπας. Επιμ. Ελένη Αστερίου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 505-579.

- Evans, R. (2014) (b). *Το Γ' Ράιχ στον πόλεμο. Πώς οι ναζιστές οδήγησαν τη Γερμανία από την κατάκτηση στην καταστροφή*. Μτφρ. Ελένη Αστερίου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 217-318.
- Eysenck, H. J. (1971). *Race, Intelligence and Education*. London: Temple Smith / New Society.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (A. Sheridan, Trans.). Vintage Books. (Original work published 1975)
- Friedlander, H. (1995). *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Fritzsche, P. (2012). *Ζωή και θάνατος στο Τρίτο Ράιχ*, μετάφραση Βασιλεία Αβραμίδου - Κώστας Δεσποινιάδης, επιμέλεια Γιάννης Αβραμίδης. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 97.
- Galton, F. (1879). “Composite Portraits, Made by Combining Those of Many Different Persons Into a Single Resultant Figure”, *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 8, 132-144.
- Galton, F. (1879). “Generic images”, *Proceedings of the Royal Institution*, 9, 161–170.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press.
- Glad, J. (2006). *Future human evolution: Eugenics in the twenty-first century*. Schuylkill Haven, PA: Hermitage Publishers.
- Graham, L. R. (1993). *Science in Russia and the Soviet Union: A Short History*. Cambridge: Cambridge University Press. Κεφ. 6, “Stalinist ideology and the Lysenko affair”.
- Ηρακλείδης, Α. (2025). *Φυλετικές θεωρίες στην Ευρώπη και στην Αμερική: Η άνοδος και η πτώση του επιστημονικού ρατσισμού*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Kernbach, S. (2020). “Unconditional Research in USSR and Russia: Short Overview”, <https://arxiv.org/pdf/1312.1148.pdf>
- Κόκκινος, Γ. (2018). *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών*, Αθήνα: Θίνες.
- Κόκκινος, Γ. (2021). «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Κόκκινος, Γ. (2024). «Ιατροκοπιώντας τους “επικίνδυνους” σε αναζήτηση μιας “υγιεινής του πνεύματος”»: Ο Max Nordau, ο εκφυλισμός και οι εχθροί της “αστικής κοινωνίας”», στο: Βαρζελιώτη Γ., Γεωργοπούλου Ξ., Καρακατσούλη Α.(επιστημονική επιμέλεια), *Νόσος και Λογοτεχνία*, Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συνεδρίου του Εργαστηρίου Ιστορίας του Βιβλίου (Τμήμα Θεατρικών Σπουδών) σε συνεργασία με την Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, 26-27 Μαΐου 2023, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ – Εργαστήριο Ιστορίας του Βιβλίου, Αθήνα 2024, 327-375. Βλ. και την ομότιτλη έντυπη έκδοση του τόμου, Δεκέμβριος 2024, 327-375.
- Κοντιάδης, Ξ. (2020). *Πανδημία, βιοπολιτική και δικαιώματα: Ο κόσμος μετά τον Covid-19*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Κουρούτζας, Χ. (2018). *Εγκληματολογία της Γενετικής*. Αθήνα: Πεδίο, 31-107.
- Λιάκος, Α. (2011). *Αποκάλυψη, ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Αθήνα: Πόλις.
- Lock, M. and Schepers-Hughes, N. (1990). «A Critical Interpretative Approach in Medical Anthropology: Rituals and Routines of Discipline and Dissent» στο: *Medical*

- Anthropology. Contemporary Theory and Method*, Thomas Johnson and Carolyn Sargent, Praeger, New York, 47–72.
- Lombardo, P. (2011). *A Century of Eugenics in America: From the Indiana Experiment to the Human Genome Era*, Indiana University Press, Bloomington, 149-150.
- Lombroso, C. (2006). *Criminal man* (M. Gibson & N. Hahn Rafter, Trans.). Duke University Press. (Original work published 1876)
- Μάγκρις, Κ. (2020). *Στιγμιότυπα*. Μετάφραση Μαρία Σπυριδοπούλου. Αθήνα: Καστανιώτη, 100.
- Melossi, D. (1998). *The State of Social Control: A Sociological Study of Concepts of State and Social Control in the Making of Democracy*. Polity Press
- McLaren, P. and Farahmandpur, R. (2013). *Για μια παιδαγωγική της αντίστασης. Διδάσκοντας ενάντια στον παγκόσμιο καπιταλισμό και τον νέο ιμπεριαλισμό*. Επιστημονική επιμέλεια Κώστας Σκορδούλης, μετάφραση Κώστας Θερεϊανός. Αθήνα: Τόπος.
- Minna Stern, A. (2019) *Proud Boys and the White Ethnostate: How the Alt-Right Is Warping the American Imagination*, Boston: Beacon Press, 156-159.
- Merryn, E. (2013). “Eugenics: Past, Present, and Future”, στο: Turda Marius (ed.), *Crafting Humans. From Genesis to Eugenics and Beyond*, Vand R Unipress, National Taiwan University Press, Göttingen, 89.
- Μορέν, Ε. (2017). *Γνώση – Άγνοια - Μυστήριο*, Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, σελ. 136.
- Morning, A. (2011). *The Nature of Race: How Scientists Think and Teach about Human Difference*. California: University of California Press.
- Moscoso, Javier, *Pain. A Cultural History*, μετάφραση από την ισπανική γλώσσα Sarah Thomas και Paul House, Palgrave Macmillan, 2012.
- Mosse, G. L. (1964). *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. Grosset & Dunlap.
- Network of Concerned Historians, *Annual Report* (2015), 29.
- Otis, L. (1994). *Organic Memory: History and the Body in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Rifkin, J. (1998). *Ο Αιώνας της Βιοτεχνολογίας*, μτφρ. Α. Αλαβάνος, Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνης, Αθήνα, 339.
- Rose, N. (2007). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-first Century*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Schoen, J. (2005). *Choice & Coercion: Birth Control, Sterilization, and Abortion in Public Health and Welfare*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Shmidt, V. (Ed.). (2019). *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia: Segregating in the Name of the Nation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stern, A.M. (2019). *Proud Boys and the White Ethnostate: How the Alt-Right Is Warping the American Imagination*. Boston: Beacon Press.

- Stern, A. M. (2005). *Eugenic Nation: Faults and Frontiers of Better Breeding in Modern America*. Berkeley and London: University of California Press.
- Tucker, W. H. (2002). *The Funding of Scientific Racism: Wickliffe Draper and the Pioneer Fund* (pp. 70–120). Urbana: University of Illinois Press.
- Turda, M. (2011). “Controlling the national body: Ideas of racial purification in interwar Romania”, στο Christian Promitzer, Sevasti Trubeta & Marius Turda (eds.), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*. London: Central European University Press.
- Thiesen, H. (2023), *Greenland’s Stolen Indigenous Children: A Personal Testimony*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 13.
- Weindling, P. (1989), *Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism, 1870-1945*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ηλεκτρονικές Πηγές.

- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Κοινοβουλευτική Ερώτηση - E-3842/2010, Πληροφορίες σχετικά με τη ΔΕΠΥ και θεραπεία παιδιών με προβλήματα προσοχής. 20.5.2010. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2010-3842_EL.html. Ηλεκτρονική πρόσβαση Δεκέμβριος 2022.
- Iefimerida. 23.3.2020. “Ισραηλινός ιστορικός: Ο κόσμος μετά τον κορωνοϊό –Θα θυσιάσουμε την ιδιωτικότητα στη μάχη με την πανδημία;”. *Iefimerida*,. <https://www.iefimerida.gr/stories/gioybal-noe-harari-o-kosmos-meta-ton-koronoio>.
- Murray, A., 30.9.22. Inuit Greenlanders demand answers over Danish birth control scandal. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63049387>. Ηλεκτρονική πρόσβαση Δεκέμβριος 2022).
- PBS Associated Press, 10.12.2025. *Denmark to compensate thousands of Indigenous women and girls in Greenland over forced contraception*. <https://www.pbs.org/newshour/world/denmark-to-compensate-thousands-of-indigenous-women-and-girls-in-greenland-over-forced-contraception>. Ηλεκτρονική πρόσβαση Δεκέμβριος 2025).
- You Tube: *Greenlander survivor of Denmark's social experiment shares her story*. <https://www.youtube.com/watch?v=1JUwhSH1GZM>. Ηλεκτρονική πρόσβαση Δεκέμβριος 2025.
- You Tube: *The Failed Danish Experiment: Childhood in Greenland | Interview w/ Helene Thiesen [PART 1]*. <https://www.youtube.com/watch?v=m1E5Yw6dctA>. Ηλεκτρονική πρόσβαση Δεκέμβριος 2025.